

FINNEGÅRDEN MED VOGNBU OG LANDSTEDET LITJTRØA

Fredningsdokumentasjon del 1

Finnegården, foto Trøndelag fylkeskommune

Vognbua, foto Trøndelag fylkeskommune

Litjtrøa, foto Trøndelag fylkeskommune

KULTURHISTORISK RAPPORT

Utarbeidet av Trøndelag fylkeskommune, april 2016

Revidert av Riksantikvaren, februar 2018

INNHOLD

1. BAKGRUNN

1.1 Lokalisering

1.2 Innsamling av dokumentasjon

1.3 Vernehistorien på Røros

2. HISTORIKK

2.1 Generell historie

2.2 Finnegården

2.3 Vognbua i Øragata

2.4 Litjtrøa

3. BESKRIVELSE AV FREDNINGSOBJEKTENE

3.1 Finnegården

3.2 Vognbua

3.3 Litjtrøa

4. Oppmålingstegninger

5. Kildehenvisninger

1. BAKGRUNN

1.1 Lokalisering

Finnegården ligger i Bergmannsgata på Røros, med hovedbygning mot gate og side- og driftsbygninger mot Finneveta og i gårdsrom. Hovedbygningen, som er det største våningshuset på Røros, er trolig oppført i siste halvdel av 1700-tallet, men eiendommen har gjennomgått flere større endringer, senest på 1960-tallet.

Nede i Øragata på Øra, like sør for jernbanen, ligger ei vognbu som tilhørte handelshuset Engzelius. Bygningen var opprinnelig en tvillingløe, men ble senere omgjort til vognbu med porter.

På Sundet, nordvest for Bergstaden, ligger flere landsteder som hørte til overklassen, deriblant Litjtrøa. Her ligger også landstedene Sundbakken og Apotekersundet, alle tre etablert i siste halvdel av 1800-tallet. Sundbakken tilhørte familien Engzelius, som også kjøpte Litjtrøa i 1915.

1.2 Innsamling av dokumentasjon

I utarbeidelsen av dokumentasjonsvedlegget er det gjort flere undersøkelser. Det er innhentet kildemateriale fra branntakstprotokoller, panteregister og byggesaksarkivet i Røros kommune. Videre er det innhentet billedmateriale fra flere kilder, og sekundærlitteratur er gjennomgått.

Alle bygninger er registrert og dokumentert med til sammen om lag 1000 bilder, alle disse er lagt inn med beskrivelser i Riksantikvarens fotodatabase *fotoweb.ra.no*.

Vel bevart ved Jon Brønne har gjort en viktig jobb i innhenting av dokumentasjon i forbindelse med undersøkelsene av 2. etasje i hovedbygningen, ellers har Bente Egelands diplomoppgave *Tre 1800-talls landsteder ved Røros Bergstad – en bygningsarkeologisk*

undersøkelse og flere andre studentoppgaver, vært til stor hjelp. Egeland har gjennomført en oppmåling av bygningene på Sundet, mens arkitektstudenter har laget plantegninger av bygningene på Finnegården, enkelte av bygningene er også oppmålt i snitt og fasade.

I tillegg til dette har flere historiske artikler, av blant andre Randi Borgos og Amund Spangen, vært til svært god nytte, det samme har samtaler med flere i familien Engzelius vært.

Alle bygningene har blitt tilstandsregistrert av Bygningsvernsenteret på Røros etter Norsk standard for tilstandsanalyse av fredete og verneverdige byggverk, NS-EN 16096.

Bergmannsgata (Storgata) med Finnegården på høyre side ca 1870, før hovedbygningen ble påbygd en 3. halvetasje. Iver Olsen ©Rørosmuseet

Når det gjelder løssøre i hovedbygningene på Finnegården og Litjtrøa har dette i samråd med eier av løssøret blitt dokumentert med foto og enkle beskrivelser. Dette har skjedd i regi av Rørosmuseet.

1.3 Vernehistorien på Røros

Riksantikvarens vernehistorie gjennom snart 100 år er for Røros bergstads del svært interessant, også i nasjonal sammenheng.

Bergverkshistorien og kulturminner knyttet til overklassen i bergverket er godt representert på fredningslista, det samme er kulturminner som hørte til arbeidsfolk og gårdbrukere. Virksomheten til handelshusene, med den fremvoksende overklassen på 1800-tallet, har imidlertid ikke fått like stor oppmerksomhet. Det kan legges til at heller ingen av setrene omkring bergstaden til nå har blitt fredet etter kulturminneloven.

I perioden mellom 1930-tallet og til et stykke ut på 1970-tallet gjennomgikk svært mange bygninger på Røros store endringer. Dette gjaldt særlig våningshusene, også de som hadde blitt fredet i 1923 og 1940. «Sohlbergrekka» er det mest tydelige eksemplet på denne transformasjonen, men det var et stort antall våningshus som ble forhøyet og også delvis revet. Fjerning av sveitserstilsfasadene var et uttalt mål, og mange våningshus ble forsøkt «tilbakeført» til 1700-tallsuttrykk, uavhengig av alder. Dette fenomenet er særlig tydelig på Røros, og både hovedbygningen og «Gulstua» på Finnegården er gode og svært intakte eksempler på dette.

2. HISTORIKK

2.1 Generell historie

Handelshuset Engzelius er det eldste handelshuset på Røros. Grunnleggeren var

Morten Leigh fra Tynset, som i 1806 etablerte en forretning i det som i dag er kjent som Leighgården («Lekgården»), få år etter at han grunnla forretningen. Gjennom Rørosloven av 1818 ble handelen på Røros regulert, og det ble fastsatt at all handel der skulle foregå med maksimalt 3 *beskikkede Kjøbmænd*. Madam Leigh, enka etter Morten Leigh, var blant de tre som fikk lov til å drive handel.

I 1814 kom Magnus Engzelius til Røros fra Dalarna i Sverige og startet å jobbe hos Leigh. Magnus ble kompanjong allerede i 1820, og firmaet endret navn til Leigh & Co. I 1859 døde madam Leigh, og Magnus Engzelius ble eeneier. Få år senere, i 1865, endret firmaet navn til M. Engzelius & Søn. Kontakten med Sverige ble opprettholdt, og det var en omfattende handel med bygdene omkring der han kom fra. Dette samkvemet skulle også komme til å utgjøre en viktig del av virksomheten. Røros var handelssted for et stort oppland, ikke bare for Dalarna, men også for deler av Østerdalen, Herjedalen, store deler av Jamtland og Gauldalen. Dette var med på å legge grunnlaget for den store rikdommen hos handelshusene på Røros.

Handelshuset Engzelius hadde sin hovedvirksomhet i Leighgården, og de kjøpte eiendommen Finnegården først i 1869.

Fra en begravelse i Finnegården.

Engzelius-familien ble en av de mest fremtredende «storing»-familiene på Røros,

og deres virksomhet var ikke bare knyttet til handel. Familien var også sterkt inne blant annet i industri, bank og gruvevirksomhet. De etablerte en mølle på Øra, var sentrale i drifta av kromgruvene i Feragsfjellet, og deltok i stiftelsen av Dampskipsselskapet Femunden i 1887. De drev også forretning med blant annet eget garveri, lærbutikk og bakeri, og de hadde tidlig filialer både i Feragen og på Drevsjø. Av annen virksomhet familien var sentral i, kan opprettelsen av Røros mineralvannsfabrikk og Røros kino nevnes. I 1918 sto Gustaf Engzelius i spissen for etableringen av A/S Røros og Opplands handelsbank. Ved siden av handel og forretninger for øvrig var gårdsdrift også en viktig del av familiens virke, og de hadde tre landsteder før de kjøpte Litjtrøa i 1915. I 1937 skiftet handelshuset navn til dagens navn, J. Engzelius & Søn. Familien eide firmaet til 2012, det var da 6. generasjon Engzelius som drev.

Handelshuset Engzelius sin virksomhet i Rørostraktene gir et unikt bilde i «storingsfamilienes» betydning fra omkring midten av 1800-tallet helt inn til vår tid, særlig frem til om lag 1970. Familien var kulturhistorisk engasjert og bidro aktivt i det tidlige bevaringsarbeidet på Røros. Handelshuset eiendommer utgjør slik et svært viktig kulturhistorisk dokument på disse «storingene» på Røros, som i motsetning til overklassen ved bergverket, skapte sin rikdom først og fremst på handel og annen forretningsvirksomhet.

2.2 Finnegården

De to første eierne av eiendommen i Bergmannsgata er kjent fra et skifte i 1723, da kolbrenner Sivertsen Røraas selger gården til Jens Finne. Familien Finne er eier i tre generasjoner, før den på 1840-tallet selges i forbindelse med et dødsbo. Hovedbygningen på Finnegården ble reist på 1700-tallet, men

bygningen er ikke datert.

Branntakstprotokollen fra 1846 beskriver eiendommen i grove trekk slik den er i dag, og det var da åtte bygninger. I tillegg til hovedbygningen sto det en borgstue, et brygghus, to fjøs, en stall, et stabbur og en vedbod.

Da Engzelius kjøpte gården i 1869, bygde de den etter får år om til bolig med kontor. Handelshusets solide økonomi skulle danne grunnlag for svært påkostede eksteriører og interiører, og hovedbygningen gjennomgikk en fullstendig endring og modernisering i siste halvdel av 1800-tallet, først og fremst i 1879. Dette viser blant annet Jon Brønnes undersøkelser, satt sammen med branntakstprotokollene. Samme år viser protokollene at Finnegården besto av en hovedbygning, borgstue, brygghus, uthus med fjøs, uthus med stall, pakkhus og kjøkkenbygning. Vedboden som var beskrevet i 1846 hadde nå blitt revet til fordel for en nyoppført kjøkkenbygning, og stabburet hadde blitt flyttet, trolig til Øra, hvor det også står i dag.

Bergmannsgata med Finnegården på høyre side trolig under ombyggingen i 1879. Iver Olsen © Rørosmuseet

2.3 Vognbua på Øra

Vognbua på Øra har ukjent alder, men har trolig deler fra 1800-tallet. Et flyfoto fra 1937

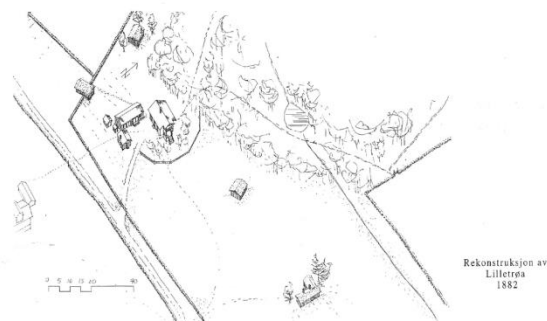
viser den langstrakte og smale bygningen, som opprinnelig var oppført som en tvillingløe, et lokalt begrep for to sammenbygde løer. Det var trolig familien Engzelius som bygde den om til vognbu for sine kjøretøy, muligens i mellomkrigstida.

2.4 Litjtrøa

Landstedene omkring Bergstaden hadde en viktig dobbeltfunksjon som seter og rekreasjonssted, slik lystgårdene hadde det omkring de større byene i landet fra midten av 1700-tallet.

Litjtrøa, eller Prosttrøa, som det også var kjent som, skal være blant de eldste bebygde byselsplassene under Rørosgård, med dokumentert bebyggelse siden 1664. I 1799 ble eiendommen utskilt, og i 1807 kjøpte sogneprest Svend Aschenberg stedet. Han brukte trøa som seter, trolig også landsted. I 1880 kjøpte distriktslege Brostrup Marius Müller eiendommen, og det var trolig han som bygde opp landstedet Litjtrøa, omtrent slik det fremstår i dag.

Branntaksten fra 1882 beskriver et tun bestående av hovedbygning, uthus, vedbod, privet og drengestue. I tillegg skal det ha vært to andre stuebygninger, sommerfjøs og høyløe. I forbindelse med sin Diplomoppgave gjorde Bente Egeland en rekonstruksjon av Litjtrøa i 1882:

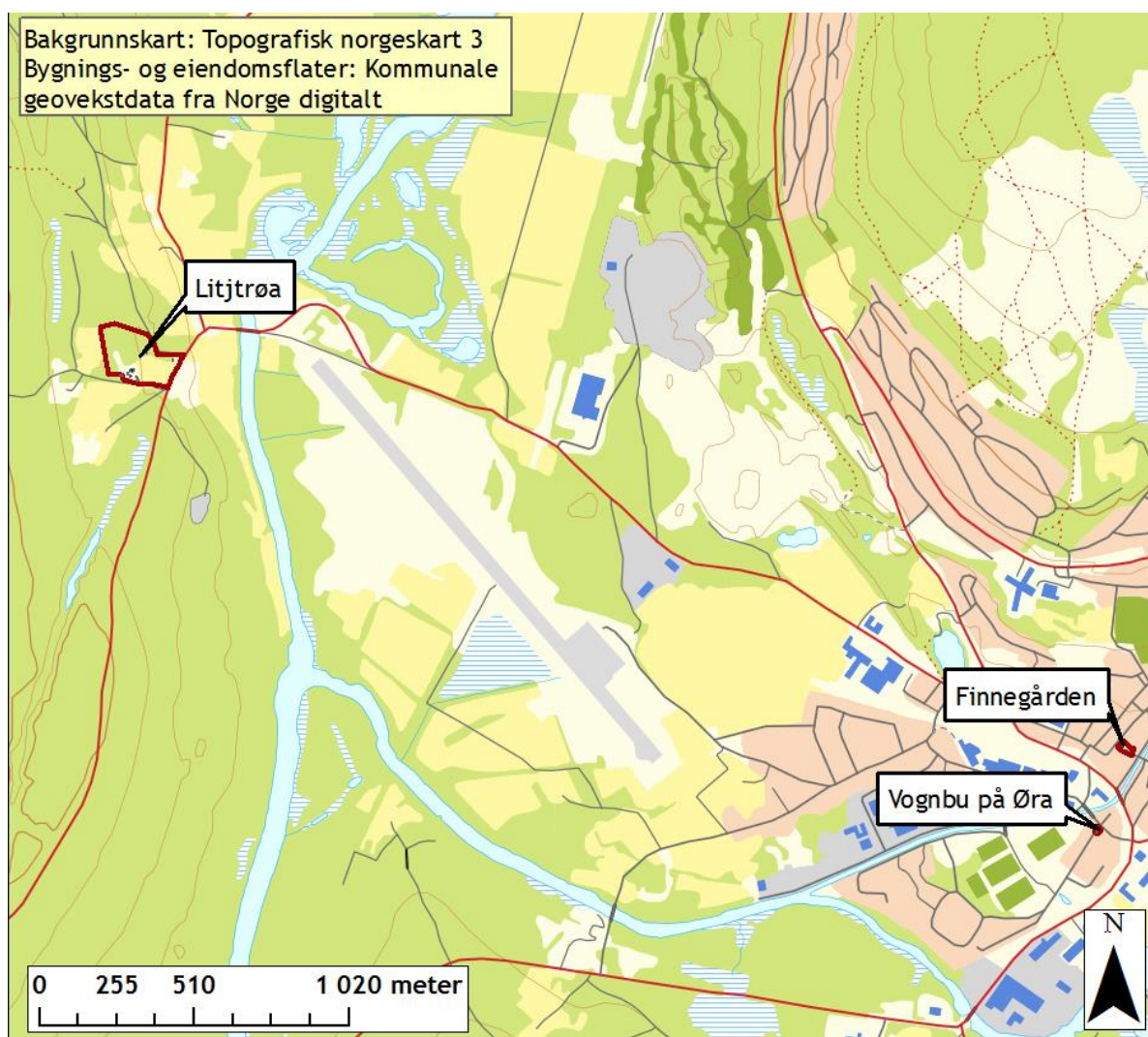
Panteregeter viser at familien Engzelius kjøpte eiendommen i 1915, og det var trolig de som gjennomførte en ombygging like etter.

Nord for tunet ble det også etablert en naturpark, som av familien ble omtalt som «Parken». Det er ikke sikker dokumentasjon på alderen, men området skal ha blitt benyttet som park i hele Engzelius sin tid. Naturparken har dels vært tilrettelagt med stier, og det er oppdemt en dam i tilknytning til bekken, hvor det har gått en klopp over. Nede ved dammen ligger også et vaskehus, som i tillegg til å blitt brukt til vasking av klær, har vært brukt som bad. Utover dette er hele eiendommen omkranset av en steinutgard, med indre soner.

Etter 1882 har flere bygninger kommet til. Høyløa overfor tunet har ukjent alder, men er avmerket på kart i 1931. I tillegg til vaskehuset ved bekken, finnes ei vognbu med kjeller, to høyløer i utkanten, samt uthuset på tunet fra 1960-tallet. Det er kun fire av de ni bygningene fra 1882-taksten som står, sommerfjøs, drengestua, hovedbygningen og sommerstua («Kvithuset»). Slik eiendommen fremstår i dag bærer den mest preg av tiden etter at Engzelius tok over i 1915, men med opprinnelig tunorganisering nokså intakt.

Landstedet har også vært kjent som «Solbakken», «Øver-Sundet» og «Engzelius-Sundet»

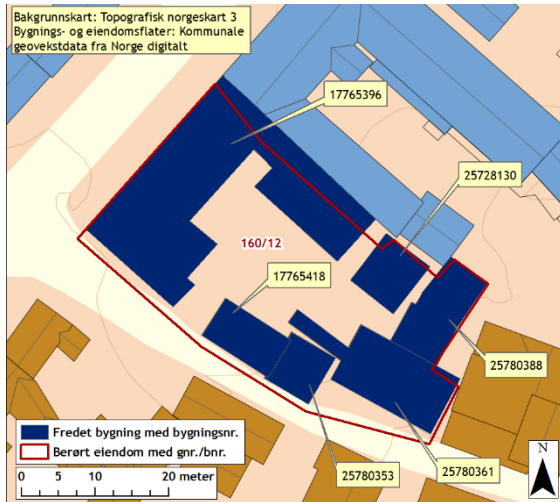
På Sundet, nordvest for Bergstaden, ligger flere landsteder som hørte til overklassen, deriblant Litjtrøa. Her ligger også landstedene Sundbakken og Apotekersundet, alle tre etablert i siste halvdel av 1800-tallet. Sundbakken tilhørte også handelshuset Engzelius, som kjøpte Litjtrøa i 1915.

Litjtrøa, Finnegården og vognbua på Øra ligger i Røros sentrum eller like utenfor. Kart fremstilt av Riksantikvaren.

3. Beskrivelse av fredningsobjektene

3.1 Finnegården

Finnegården ligger i Bergmannsgata på Røros, med hovedbygning mot gate og side- og driftsbygninger mot Finneveta og i gårdsrom.

Anlegget er blant de best bevarte storingsgårdene på Røros, med intakte uthusbygninger. Hovedbygningen på Finnegården ble opprinnelig reist på 1700-tallet og hadde flere eiere, før Magnus Engzelius kjøpte eiendommen i 1869. Handelshuset eide da allerede Leighgården litt lenger opp i gata.

Med sine over 60 rom er Finnegården det største våningshuset på Røros, og særlig 2. etasjes rike interiører er sjeldne. Bygningen har blant annet 18 store svenske kakkelovner, muligens det høyeste antallet i noen norsk bygning. Det er gjennomført flere større endringer av bygningen, senest på 1960-tallet, også disse endringene ble gjort med høy kvalitet.

Bygningen er blant annet gjort kjent gjennom filmatiseringen av Henrik Ibsens «Et dukkehjem» i 1973, med Jane Fonda i hovedrollen.

Hovedbygningen. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

«Gulstua», som ligger ut mot Finneveta og var i branntakstprotokollen i 1846 beskrevet som en treetasjes borgstue. Den ble 100 år senere ombygd til dagens situasjon.

Gulstua sett fra Finneveta. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Eldhuset/rullebua lå også her i 1846, i forlengelsen av Gulstua. Dette er trolig en 1700-tallsbygning, hvor skorsteinen har blitt revet i nyere tid. Det er dels også fjernet innvendige paneler og himlinger.

Rullebua sett fra Finneveta. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Det toetasjes fjøset er dels i laft, dels i bindingsverk. Det ble ominnredet omkring 1900, men ble ikke benyttet som fjøs lenge etter dette. Båsinredningen er bevart og bygningen fremstår ellers som svært intakt. Stallen og sauefjøset ligger i vinkel mot fjøset.

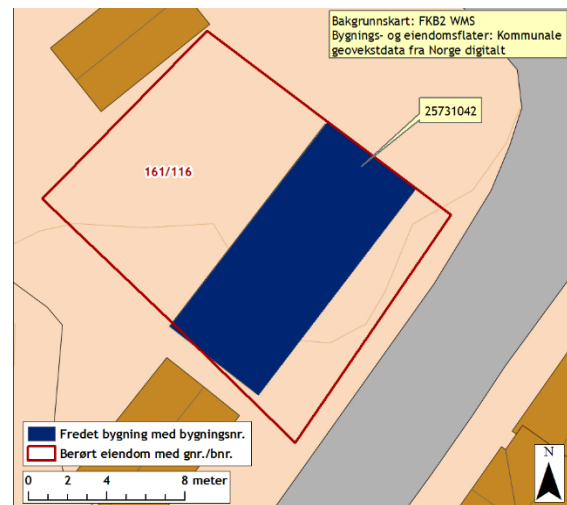
Fjøset sett fra Finneveda. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Tømmerkonstruksjonen er intakt, men det er i nyere tid tatt en større åpning mot tunet. Stabburet sto opprinnelig i Leighgården som også var eid av handelshuset, men ble flyttet til nåværende sted på 1990-tallet. Buret er lite endret, men fikk blant annet ny taktro ved flytting.

Stabburet. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

3.2 Vognbua på Øra

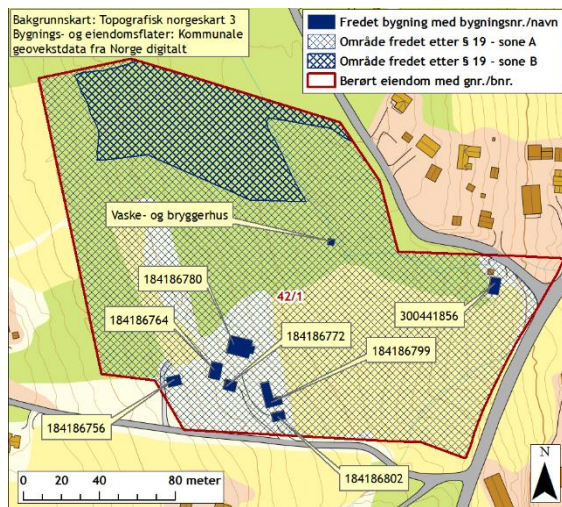

Nede i Øragata på Øra, like sør for jernbanen, ligger en enetasjes vognbu som tilhørte handelshuset Engzelius. Bygningen er i bindingsverk, og var opprinnelig en tvillingløe, som senere er omgjort til vognbu med porter. Vognbua har ukjent alder, men flyfoto fra 1937 viser den langstrakte bygningen. Det var trolig familien Engzelius som bygde den om til vognbu for sine kjøretøy, trolig i mellomkrigstida.

Vognbua. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

3.3 Litjtrøa

Slik eiendommen frem står i dag bærer den mest preg av tiden etter at Engzelius tok over i 1915, men med opprinnelig tunorganisering nokså intakt.

Hovedbygningen i halvannen etasje er reist i sveitserstil omkring 1880. Omkring 1915 fikk bygningen sitt nåværende utseende, da Engzelius gjennomførte en omfattende ombygging, både av eksteriør og deler av interiøret.

Originale 1880-interiører finnes blant annet på kjøkkenet og på loftet. 1. etasjes interiør fikk et preg av «Carl-Larssonsstil» og er svært godt bevart. Rommene skal være malt av en kunstmaler Henry Arntzen, som hadde tilhold på Røros i perioder.

Hovedbygningen på Litjtrøa. Roy Åge Håpnnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Kvithuset. Roy Åge Håpnnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Sommerfjøset sett fra vest. Roy Åge Håpnnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Uthuset. Roy Åge Håpnnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Drengestua. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Vaskehuset. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Vognboden. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Steinutgard i parken helt øst på eiendommen. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

Høyløa. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

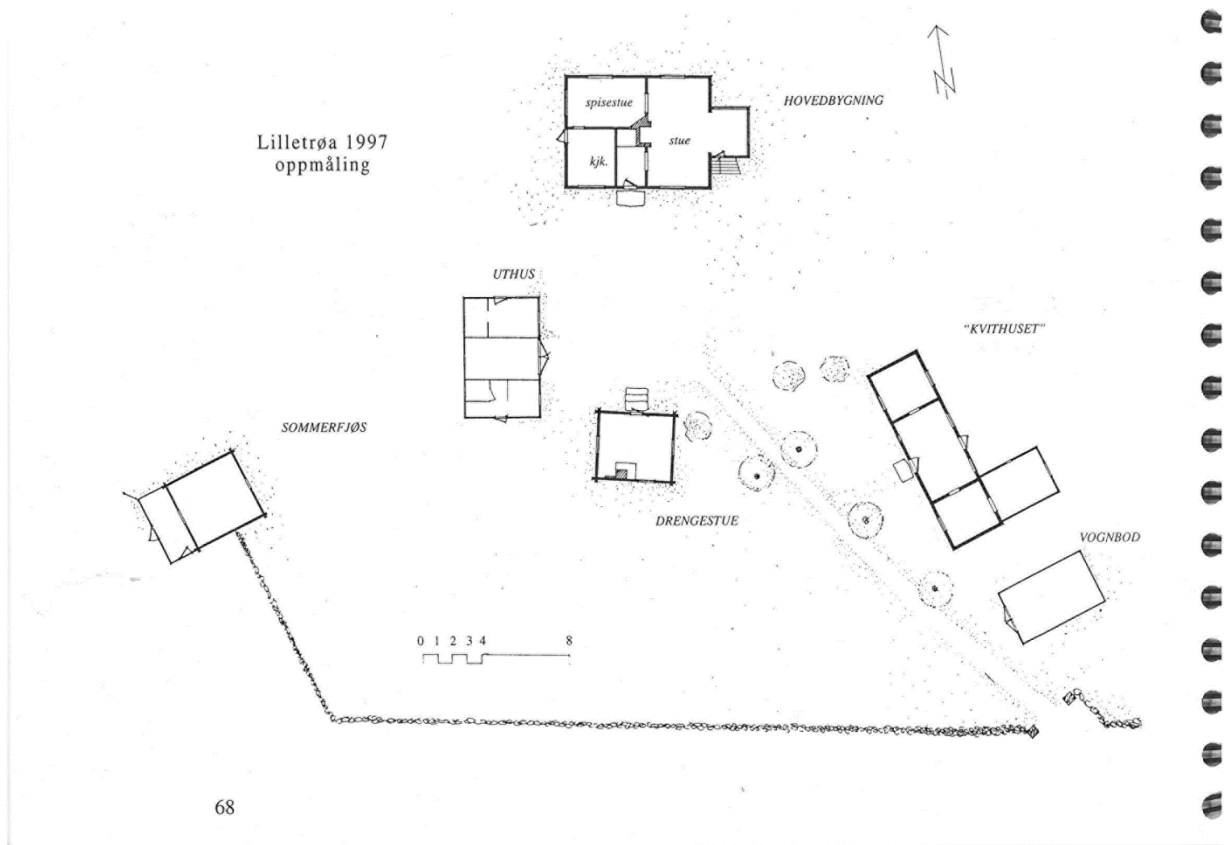

Inngangen til naturparken og eiendommen fra øst, her ser vi flere av de karakteristiske store furutrærne. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

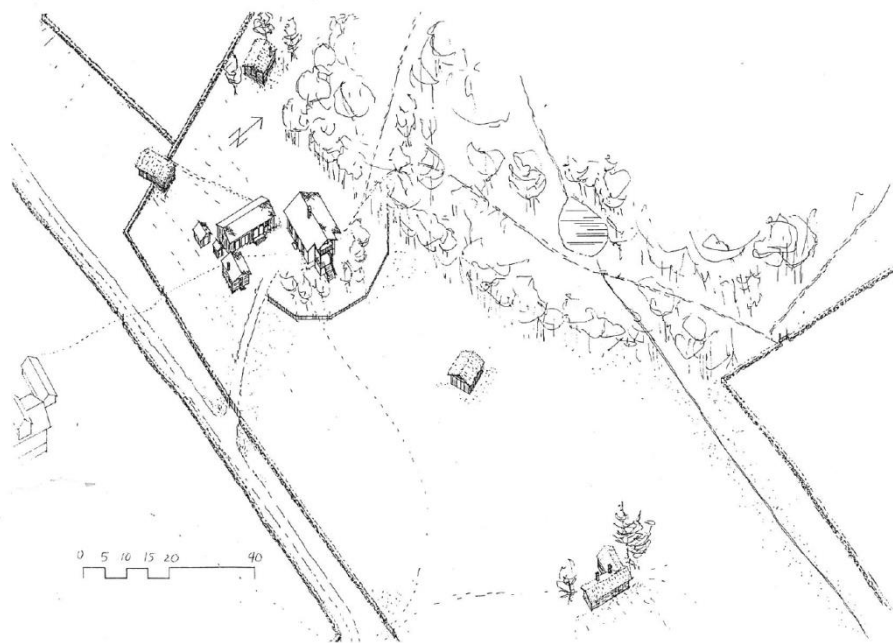
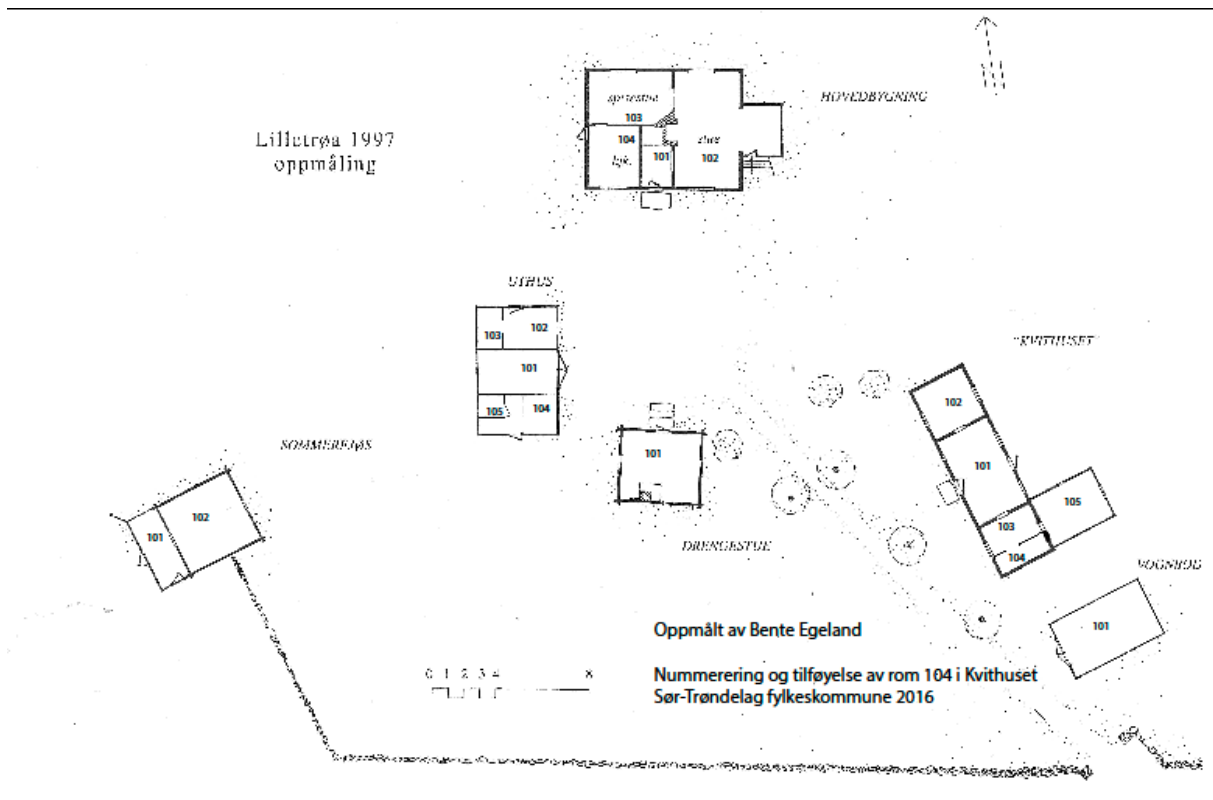

Litjtrøa sett fra øst. Roy Åge Håpnes © Sør-Trøndelag fylkeskommune

4. Oppmålingstegninger

Oppmålingstegning Bente Egeland 1997. Gjengitt med tillatelse.

Rekonstruksjon av Litjtrøa 1882, Bente Egeland, 1997. Gjengitt med tillatelse.

Oppmåling av Finnegården ved Marte Valderane i forbindelse med studentoppgave 2013. Gjengitt med tillatelse.

FINNEGÅRDEN - PLAN 2
 OPPMÅLING MARIE VALDERAUNE
 NUMMERERT OG KONTROLLERT
 SØR-TRØNDELAG FOLKESKOMMUNE
 2016

© Finnegården Havn, 2. plan 1:200

FINNEGÅRDEN - PLAN 3
 OPPMÅLING MARIE VALDERAUNE
 NUMMERERT OG JUSTERT
 SØR-TRØNDELAG FOLKESKOMMUNE
 2016

© Finnegården Havn, 3. plan 1:200

5. KILDEHENVISNINGER

Skrevne kilder:

Borgos, Randi og Spangen, Amund: *På Sta´a og uti markom. En rundreise i Røros-bygdenes kulturhistorie.* Bd I og II.

Branntakstprotokoller og panteregister

Brønne, Jon: B.f. 359. Røros. Bergmannsgata 11. Hus nr. 13 (Finnegården) Farge- og bygningsarkeologiske undersøkelser av 9 rom i 1. og 2. etasje. Vel bevart Rapport nr. 3/2015.

Egeland, Bente: Tre 1800-talls landsteder ved Røros bergstad – en bygningshistorisk undersøkelse. Diplomoppgave ved Fakultet for arkitektur NTNU, 1997.

Dahlqvist, Karin; Finne, Elin; Fredrikson, Åsa; Gjessen, Trine: Finnegården – gulhuset og rulla. Rapport fra bygningsdokumentasjon og analyse (AAR 4825), NTNU, 2013. Unpubl.

Røros kommune, byggesaksarkivet

Valderaune, Marte: Finnegården kunstverksted. Rapport fra kurs i bygningsvern og transformasjon ved NTNU, høsten 2013. Unpubl.

Muntlige kilder:

Befaring med Ann Elisabeth Engzelius Lunde 7.10.2015.

Møter med Rolf Magnus Engzelius.